

MÁRKUS LÁSZLÓ

A két világháború közötti francia fasiszta irányzatok jellegéről

A francia fasiszta mozgalmak és a francia fasizmus jellegét jelen összefoglalás kizárólag a témával foglalkozó történeti irodalom alapján teszi vizsgálat tárgyává. A magyar nyelvű történeti irodalomban mint önálló téma a francia fasizmus történetét nem került feldolgozásra, de összefoglaló munka, amely a francia fasizmus történetét tárgyalja, a francia történeti irodalomban sem látott még napvilágot. Ez a körülmény indokoltá teszi, hogy a francia fasizmus jellegét vizsgálva rövid áttekintést adjunk a francia fasiszta mozgalmak történetéről, szervezeti formáiról, ideológiai előzményeiről és megnyilvánulásairól, továbbá a két világháború közötti időszakban Franciaország történetében játszott szerepéről.

*

A francia fasizmus megjelenését és kibontakozását az imperializmus általános válságán, tehát belső szerkezetében végbement, az első világháború és az októberi forradalom okozta általános változásokon túl Franciaország társadalmi mozgásának sajátos vonásai határozták meg. Ezek között a legjelentősebbek: az ország termelési struktúrája megváltozásának társadalmi hatása a világválság idején, a francia imperializmus jellege és a banktőke különleges szerepe, a középrétegek és a kispolgárság számbeli és potenciális ereje, végül a francia külpolitika és a nemzeti hagyományok kölcsönhatásának a társadalmi tudatban jelentkező sajátos megnyilvánulásai.

Franciaország már az első világháború végére agrár-ipari országból ipari-agrárországgá változott, ami alapvetően átformálta a termelési struktúráját, így természetesen az osztályviszonyokat is. E folyamat okozta társadalmi mozgás minőségi következményeit a világválság hozta felszínre és ennek még sajátosabb szint kölcsönzött az a körülmény, hogy Franciaországban jelentkezett a legkésőbb, 1931-32-ben a válság, de itt tartott a legtovább is. (Az ipari termelés 1935-ben volt a legalacsonyabb.) A gazdasági-társadalmi változás, mint mindig a társadalmi fejlődés során, ezúttal is megelőzte a politikait, így pl. bár az egyébként gyakran változó kormányok egészen a válság kitöréséig többé-kevésbé megmaradtak az agrárprotekciónizmus politikája mellett, a válság mégis a mezőgazdaságban kezdődött — éppen az ország megváltozott gazdasági struktúrája következtében. Így a válság elsősorban a kisbirtokosságot érintette, s ez gyakorlatilag a keresők 40%-ára vonatkozott, mert ennyien éltek mezőgazdasági termelésből.¹

A francia imperializmus uzsorás jellege az első világháború után még élesebb formát öltött: a francia jegybank aranyállománya 1932 végén 83 milliárdot tett ki (kétszer annyit, mint amennyit bankjegyforgalma a törvény előírása szerint megkövetelt). A világ egész akkori aranyállományának 28%-a volt ez. Az aranykészlet ilyen hatalmasra 5 év alatt halmozódott fel, főleg rövidlejáratú hiteltőkék visszavonása és visszafizetése folytán.² Ez a folyamat még jobban megnövelte a fináncsőke befolyását, mert az aranyhalmozást nem a francia jegybank, hanem a magánbankok eszközölték, a jegybank csak átvette a tételleket, amire az 1928. évi valutatörvény kötelezte. E pénzügyi manőver következtében a kis- és középtőke függősége fokozódott, gazdasági bizonytalanságukat a világválság továbbnövelte. A hírhedt 200 család gazdasági súlya még jobban megerősödött, de ugyanakkor élesedett az ellentét a fináncsőke és a közép- és kistőkések között, a tőkések legjelentősebb szervezete a C.G.P.F. (Confédération Générale de la Production

¹ Frankreich in der Weltwirtschaftskrise. Berlin, 1933. Vierteljahrsheft der Statistik des Reiches.

² P. Einzig e kérdés történeti részleteit hiteles adatok alapján világította meg. The fight for financial supremacy, London, 1931; Behind the scenes of international finance, London, 1932.

Française) egészen 1936 nyaráig nem tudta egységes tömbbé összefogni a francia tőkés osztály többségét, a szervezet elnöke, Duchemin, a 200 család exponense, a monopol-tőke érdekeinek nyílt hangoztatásával fokozta a tőkés osztály egyes csoportjai közötti ellentéteket. Ez a konzervatívnak hirdetett gazdaságpolitika a liberalizmus jelszavával a kartellesítés „szabadságát” képviselte³, változást csak a Népfront győzelme és a Hotel Matignonban 1936. június 7-én kötött egyezmény hozott.

A francia társadalom belső szerkezeti változása számszerűleg is megnövelte a középrétegeket és a kispolgárságot, a polgári demokrácia államának jellege következtében ezek a rétegek döntő befolyást gyakoroltak a politikai erőviszonyok alakulására. Az első világháború után a Harmadik Köztársaság kormányai jobb- vagy baloldali jelszóval lényegében a középrétegek és kispolgárság szavazataira támaszkodtak. A centrum volt ugyan uralmon, de politikai irányának fővonala, amelyet Léon Burgeois úgy fogalmazott meg, hogy „balról nincs veszély”, megváltozott és 180 fokos fordulattal a gyakorlatban annyit jelentett, hogy jobbról nincs veszély, védekezni igazában csak a baloldal ellen kell.⁴ A radikálisok és radikálszocialisták — a középrétegek és a kispolgárság többségének politikai exponensei —, amikor politikai döntésre került sor, mindig a jobboldallal tartottak, de nem egy esetben tették ezt a szocialisták is. A válság súlyosan érintette a középrétegeket és a kispolgárságot, politikai pártjaik ezáltal egyre nehezebb helyzetbe kerültek, mert politikai jelszavaikban baloldaliak voltak, gazdaságpolitikai kérdésekben viszont a nagytőkéhez fűződő kapcsolataik következtében nem választóikat képviselték. A deflációs politika, a nyugdíjak csökkentése, a közvetett adók felemelése, az államhivatalokban végrehajtott fizetéscsökkentés a krízis terheit a középrétegekre is hárította — a legsúlyosabb terheket a munkásosztály viselte —, mindez egyre nagyobb kiábrándulást keltett a tömegekben, amit táplált a pártvezérek és képviselők elvtelen politikai játéka, a személyek állandó fluktuációja a pártok között,⁵ a ki- és átlépések, kompromissumnak feltüntetett árulások és nem utolsósorban a sorozatos panamák és korrupció.

Sajátos szerepet játszott végül a francia fasizmus kialakulásában a társadalmi tudatban végbemenő folyamat: a nacionalista és jakobinus hagyományok, az anti-kapitalista és antiparlamentáris nézetek szintéziséből kiforrólódó, politikai erővé váló tudatforma. Franciaország az első világháborúból győztes hatalomként került ki és uralkodó osztálya aspirációinak középpontjában az európai hegemoniára való törekvés állott. E külpolitikai irányvonalat, amely mögött fontos gazdasági érdekek húzódtak meg, a nacionalizmus leple borította, mindenekelőtt a hagyományos németellenesség, új szintet kapva a szovjetellenességgel. Ez utóbbi azonban — tömeghatását tekintve — elsősorban belpolitikai szempontból, a kommunista veszély állandó felidézésével jutott kifejezésre. A huszas években a polgári baloldal vezető politikuskai a Németországgal való megbékélést hirdették, ugyanakkor a jobboldal — nacionalista jelszavakkal — a hagyományos németellenes külpolitikát követte. A harmincas évek elején azonban fordulat állott be, a weimari demokrácia jobbratolódása, majd a fasizmus győzelme következtében a szerepek feleszerélődtek: a jobboldal a megbékélés, a baloldal a németellenesség irányvonalára helyezkedett. A tömegek tudatában azonban ez a változás lényegében nem következett be, vagy csak kis mértékben. Mindehhez járult a polgári forradalom hagyományainak tömegereje, ami továbbra is jelentős hatóerőt képviselt, különösen a középrétegek és kispolgárok szármottevő köreiben. A döntő súlyt mindezekben túl az antikapitalista és antiparlamentáris nézetek eltretjedése jelentette. A válság a társadalmi tudatban azt a kérdést tette fel: Merre mutat e tudati tényezők összetevőinek eredője?

*

A francia fasizmus történetében a két világháború között világosan kimutatható két periódus: az első a fasizta erők támadása, 1934 tavaszáig, a második a világháború kitöréséig, illetve az összeomlásig terjedő időszak. A második világháború alatt a francia fasizmus jellege már megváltozott, lényegében minden árnyalatával a német fasizmus kollaboráns tényezőjévé vált.

A fasizta mozgalmak jelentkezése Franciaországban a huszas évek második felére esik, de politikai tényezővé csak a harmincas évek elején válik. A monopol-tőke Francia-

³ A munkaadók szervezetének politikáját az 1936—1955 terjedő időszakban *Henry W. Ehrmann*: La politique du patronat français. Paris, 1959. c. munkája tárgyalja. Az 1936-ban beállott változást a C.G.P.F. vezetésében részletesen ismerteti i. m. 43—59. l.

⁴ E kérdést részletesen tárgyalja *Eugène Weber*: Un demi siècle de glissement à droite. International Review for Social History 1960. 2. A tanulmányt Jemnitz János ismertette a Történelmi Szemle 1962. 1. sz.-ban.

⁵ Részletes analízis található: *Maxime Mourin*: Histoire des grandes puissances depuis la guerre. Paris, 1939.

országban még a világválság kirobbanása utáni években is, egészen 1931-ig, megbízható gépezetnek találta a polgári demokrácia államát érdekei védelmére, csak néhány tagja lépett már korábban is kapcsolatba a fasiszta mozgalommal.⁶ Megváltozott a helyzet 1932-ben, amikor a depresszió válságba csapott át: az ipari termelés 31 %-kal süllyedt az 1929-es alá, a munkanélküliek száma 260 ezerre emelkedett, egyre nagyobb méretű sztrájkmozgalom bontakozott ki a béresöklentések és a termelékenység fokozása miatt, az 1932-es választásokon a baloldali szavazatok száma emelkedett, a Francia Kommunista Párt 12 képviselői mandátumot szerzett, a szocialisták és radikál-szocialisták 78 mandátumot vettek el a jobboldaltól, amely azonban a centrummal együtt még így is a többséget képviselte a parlamentben. E körülmények erősen hatottak a monopoltőkés körökre. E körök egyik szárnya, Mercier vezetésével, a fasiszta diktatúra mellett foglalt állást, mert veszélyeztetve látta a kapitalista rendszert. Mercier nyilvánosan leszögezte, hogy a monopoltökek nem követhetik az ancion régime auguszti 4-i magatartását, amikor a „grande terreur” nyomására „önként” lemondtak kiváltságaikról.⁷ Mercier és csoportjának álláspontját nem fogadták el egységesen a monopoltökek, de abban megegyeztek, hogy „legális” eszközökkel korlátozni kell a polgári szabadságjogokat és megfékezni a Harmadik Köztársaság ily válságos időben veszedelmessé váló liberális alkotmányát. Több árnyalatot képviseltek: a nyílt fasizmustól az alkotmánymódosításig.⁸ Ez az állásfoglalás a fasiszta mozgalom előretörését eredményezte, de ugyanakkor ezek az árnyalatok egyik okául szolgáltak annak, hogy a francia fasiszta mozgalom nem vált egységessé és nem került egységes vezetés alá. A fasiszta mozgalmak megerősödésével párhuzamosan a kommunisták tömegbefolyása nőtt, sőt ennek hatása már a szocialista pártban is jelentkezett: erősödött a Zyromski vezette baloldal, 1933 novemberében kizárták a pártból Déat-t, Marquet-t, Renaudel-t és társaikat, a „neoszocialistákat”, akik a fasiszta mozgalomhoz csatlakoztak. A baloldal renegátjai közé tartozott Doriot, aki egy évvel később a FKP-ből kilépve, fasiszta pártot alakított. Ezzel egyidejűleg a középrétege körében is növekedett az ellenzéki hangulat, 1933. január 25-én egy párizsi kongresszus alkalmával 1500 paraszt tüntetett a fővárosban, február 16-án a kereskedők sztrájkoltak, majd a postások és tanítók léptek sztrájkba, és tüntettek a kormány adóemelését és a közterhek fokozását célzó intézkedései ellen. A gazdasági válság következtében elmélyült a politikai válság: az 1932-es választások után Herriot (radikálszocialista), Paul-Boncourt (exszocialista), Daladier (radikálszocialista), Sarraut (radikálszocialista), Chautemps (radikális) kormányai váltották egymást másfél év alatt (1932 június — 1934 január), tagjai lényegében kisebb helyeseréssel ugyanazok maradtak, szavazóik előtt a polgári baloldalt képviselték, gazdaságpolitikájuk azonban antiszociális volt, részben nem tudtak, részben nem is akartak megbírkózni a válság által előidézett pénzügyi és szociális problémákkal. A polgári parlamentarizmus csődje egyre nyilvánvalóbbá vált a tömegek előtt, ugyanakkor a nemzetközi politikában mélyreható fordulatot jelentett Hitler hatalomra jutása, ami viszont a francia jobboldalból kettős érzelmet váltott ki: helyeselték antidemokratikus programját, de megrémültek a német fasizmus pángermán aspirációjától, jól ismerték Hitler nézetét — a Mein Kampf félreérthetetlenül leszögezte —, a náciizmus legnagyobb ellenségének Európában Franciaországot tekintti. A jobboldal, kihasználva a baloldali kormányok népszerűtlenségét, egyre erőteljesebben támaszkodott a fasiszta mozgalomra, a Stavisky-botrány kapcsán lemondásra kényszerítette a Chautemps-kormányt (a radikálszocialista képviselők szép számmal érdekelve voltak a panamában, sőt Bonnet pénzügyminiszter is), s miközben Daladier kormányt alakított — a parlamenti többség a polgári baloldalt támogatta — a párizsi szalonokban és a fasiszta szervezetekben öttagú direktóriumi listát köröztek, ez a direktórium: Pétain, Doumergue, Laval, Tardieu, Marquet lett volna hivatva átvenni a politikai végrehajtó hatalmat.

A jobboldal döntő offenzívába kezdett az 1932-es választások után, egyik szárnya taktikából, másik stratégiai célkitűzéstől hajtva a fasiszta szervezeteket rohamcsapatnak kívánta felhasználni. Az öttagú lista is azt bizonyítja, hogy különböző jobboldali csoportok

⁶ Ernest Mercier, az elektromosipar vezető képviselője a Croix de Feu 7. sz. igazolványát birtokolta, François de Wendel, a legnagyobb bányarészt feje ugyanennek a szervezetnek a 13. sz. igazolványával rendelkezett. — André Simon: Der Untergang der Dritten Republik. Berlin. 1948. 55. l.

⁷ Ernest Mercier: La Crise et l'élite. Paris. 1933. 12—13. l.

⁸ Az alkotmányrevízió fővonakait a következő főbb munkák propagálták: Joseph Barthélemy: Valeur de la liberté et adaptation de la République. Paris. 1931; De la Rocque: Service public. Paris. 1932; Maurice Ordinaire (a szenátus alelnöke): La révision de la Constitution. Doumergue bevezetőjével, a munka 1932-ben elkészült, de csak 1934-ben jelent meg; Tardieu: L'heure de la décision. Paris. 1934: a korporációs megoldásra Nouvelle: Plan de reconstruction économique et sociale à l'étranger et en France. Paris. 1934. — A Le Capital (a Comité des Forges felhivatalos lapja) 1933. nov. 28-i számában nyíltan a német és olasz minta bevezetését követelte „nemzeti érdekből”.

koalíciójáról volt szó, ez a koalíció kifejezésre jutott még a fasiszta mozgalom szervezeteiben is. A döntő támadás 1934. február 6-án következett be.

A februári fasiszta puccskísérlet megértéséhez elengedhetetlen egy rövid áttekintés a francia fasiszta mozgalom szervezeteiről.

Az 1934 előtti francia fasiszta szervezkedésre a legjobb forrás a február 6-i események kivizsgálására küldött parlamenti bizottság jegyzőkönyve, egy háromkötetes dokumentumgyűjtemény, amely részletesen ismerteti a fasiszta szervezeteket.⁹ Megállapítható, hogy a fasiszta szervezetek jellegüket tekintve két csoportra oszthatók:

1. A hagyományos szélsőjobboldali szervezetek, amelyek 1914 előtt létesültek és a francia forradalom ellenforradalmárainak örökösei. Mindenkor nyíltan a jobboldali pártokat támogatták és azokhoz kapcsolódtak. Miután nem rendelkeztek tömegbázissal, a német és olasz fasizmus szervezeteinek formáit tűzték ki követendő célul, illetve a behatolást más szervezetekbe, hogy azok irányítását kézbe vegyék.

2. Új — lényegében fasiszta — szervezetek, amelyek a felszínen politikamentes mezben jelentek meg, különböző társadalmi rétegeket igyekeztek megszervezni azzal a céllal, hogy tömegbázist teremtsenek a fasiszta mozgalom számára a közép rétegek és kispolgárság köreiben.

Az első típushoz két fontos szervezet tartozott: az Action Française és a Ligue des Patriotes, az elsőt 1898-ban, a másodikat 1882-ben alapították. Programjuk elvetette a francia forradalom minden hagyományát, és a felvilágosult abszolút monarchia modern változatáért harcolt a nacionalizmus és antiszemitizmus zászlaja alatt. Befolyásuk korlátozott volt, különösen az Action Française-nak a Rómával történt szakítása után (1926-ban). A szakítás oka ideológiai jellegű, elemzésére a francia fasizmus ideológiájának vizsgálatánál még visszatérünk. Bár e két szervezet nyíltan tömegellenes irányvonalat képviselt, mégis kohójává váltak a francia fasizmusnak. Az Action Française élén Maurras, Leon Daudet (az Action Française főszerkesztője), Bainville, Pujo, de Boisfleury bankár állottak. Taglétszáma 1933 végén kb. 60.000 volt, ebből a fővárosban 7000. Ifjúsági szervezetei, a Camelots du Roi (A király rikkancsai) és az Étudiants d'Action Française nevelték utcai harcköri a felfegyverzett tagokat. A Ligue des Patriotes vezetője Castelneau tábornok, aki osztagait a „polgári védelem” csoportjaiba szervezte, fegyveres ifjúsági szervezete — a legjelentősebb a fasiszta ifjúsági szervezetek között — a Jeunesses Patriotes (J. P.), amelyet Taittinger jobboldali képviselő hozott létre 1924-ben. 1934 februárjában a J. P. létszáma 90 000 volt, ebből Szajna megyében 6400.

Az új — a tömegbázis kialakítására törekvő — szervezetek között a legjelentősebb a Croix de Feu (Tűzkeresztesek), a frontharcosok szövetsége volt. Ez az első világháborúban részt vett volt katonákból állott, szervezésében és akcióképességében a fasiszta irányzat 1931—32-ben erősödött meg, amikor vezetője De la Rocque ezredes nyugalmazott gyarmati katonatiszt lett. Kapcsolatai — a fináncokéval Mercier, a hadsereggel Pétain, a rendőrséggel Chiappe — egyre nagyobb személyes befolyást eredményeztek, s így 1934-ben mint diktátorjelölt vezette rohamra osztagait. Ezek fasiszta mintára, hierarchikusan voltak megszervezve, a legmodernebb fegyverekkel ellátva — fegyvernemek szerint, motoros és repülőosztagokkal is rendelkeztek. Kettős szervezési formát alkalmazott, lakóhely és munkahely szerint történt a beosztás; a motorizált és légi csoportok voltak hivatottak a mozgósítást végrehajtani a direkt akció időpontjában. A Croix de Feu „fiókszervezetekkel” is rendelkezett, ezek: Les fils de Croix de Feu, amelyet 1931-ben hoztak létre, a veteránok gyermekeiből állott, a Regroupement national — 1933 februárban, Hitler hatalomrajutása után alakult — a világháborúban részt nem vett, nemzeti érzésű tagokat toborozta, a Volontaires nationaux — 1933 októberben alakult, a tüntetések céljaira. Nagyon fontos szerepet töltött be a Groupes de garnison, amely a hadseregen belül elsősorban a tisztikart szervezte. A fasiszta mintájú szervezetek között a legnagyobb tömegbefolyással a Croix de Feu rendelkezett.¹⁰ Kifejezetten német és olasz mintára szervezett fasiszta ligák voltak még: La solidarité française és a francistes-ok két csoportja. Az elsőt Coty jobboldali parlamenti képviselő hozta létre 1933-ban, kb. 1500 fegyverrel ellátott, egyenruhás (kék ing, szürke nadrág) tagja volt, a francistes-ok vezetői, Bucard és Coston, a lumpenproletariátusból toborozták néhány száz hívüket.

A fasiszta légiók kiterjedt szervező munkát folytattak vidéken is. Az agrárpárt, amelyet a klérus és a vidéki nemesség vezetett, antiparlamentáris és antiurbanus

⁹ A fasiszta szervezetekről szóló értékelés követi *Claude Willard*: *Quelques aspects du fascisme en France* avant le 6. février 1934. Paris. 1961. c. tanulmányának megállapításait.

¹⁰ A *Marianne* 1934. nov. 1-i száma közölte De la Rocque nyilatkozatát, amely szerint a Croix de Feu taglétszáma 50 000, a Regroupement national taglétszáma 40 000, a Volontaires nationaux és a Fils de Croix de Feu együttes taglétszáma 40 000 főt tett ki.

politikát hirdetett, támadta a feketézőket, uzsorásokat és a nemzetközi banktőkét, a pénzügyi bürokráciát. Az agrárpárt tömegbázisán fejtett ki agitációt a fasiszta ligák érdekében Dorgerés, az Action Française régi tagja, Mercier bizalmasa. Fegyveres csoportokat szervezett, főleg Bretagneban és Normandiában, megszervezte 1200 paraszt tüntető felvonulását Párizsba 1934-ben „Le a parlamenttel” jelszóval. A legjelentősebb falusi tömegszervezet, a fasiszta irányítás alatt álló Fédération National Catholique volt, amelyet 1924-ben Castelneau tábornok alapított a Baloldali Blokk ellen, aktivistáinak többsége a J. P. tagja volt.

Nagy gondot fordítottak a fasiszta ligák a középrétegek megnyerésére és megszervezésére. E célból hozta létre a Croix de Feu az U. N. C.-t (Union Nationale des Combattants), amely 1934-ben 900 000 tagot számlált és döntő szerepet játszott a február 6-i eseményekben. Vezére, Jean Goy jobboldali képviselő, 1925-ben hozta létre a szervezetet Mercier szorgalmazására és természetesen anyagi támogatása révén. Az Action Française e tömegszervezete a középrétegek körében a Fédération Nationale des Contribuables (Adózók nemzeti szövetsége), amelyet 1928-ban hoztak létre, és 1933-tól a szövetség választott „generálisa”, Large nyíltan követelte a parlament elleni direkt akciót, 1934-re 700 000 tagot számlált.

A ligák és tömegszervezeteik sokrétűsége egyrészt a francia társadalom differenciáltságával, másrészt a demokratikus és köztársasági hagyományok elleni harc többfrontos szükségszerűségével magyarázható. E megosztottságnak a mozgalom szempontjából voltak pozitív és negatív következményei. Maga a megosztottság bizonyos vonatkozásban gyengeségre is mutatott. Ugyanakkor előnyt jelentett, hogy a feladatok megoszlottak a különböző szervezetek és csoportok között: a terrorosztagok utcai tüntetések és verekedések révén a polgárháború légkörét teremtették meg, a tömegszervezetek tartalékokat képeztek a direkt akció esetére (ezt De la Rocque lapjában, a Le Flambeau-ban 1934. február 1-én nyíltan meg is írta), mert ez ideig politikamentes magatartásukkal megőrizték politikai tőkájüket.

Mint a rövid áttekintésből is kiderül, a fasiszta mozgalom vezérkara nem volt egységes. A szűke eminenciás szerepét Ernest Mercier, a monopoltőke legrreakciósabb szárnyának exponense töltötte be.¹¹ Az anyagi bázist és a fasiszta mozgalom politikai főirányvonalát: a kommunistaellenességet, fasiszta diktatúra bevezetésével a kapitalista termelési rend megmentését, Mercier szolgáltatta. A fasiszta mozgalomban közvetlenül részt vettek a monopoltőke más képviselői is, mint Mireaux, Champin, Lemaigre-Dubreuil, Lamoureux, Ives Le Trocquer, Bardoux, a Comité des Forges, a Wendel-bankház, a fémipari és petroleumtröszt vezetői és a gyarmati monopoltőkések képviselői, Pierre Taittinger, a J. P. vezetője, a Wendel-bankház embere. A monopoltőke és a fasiszta szervezetek kapcsolatát egyébként a legeklektásabban az bizonyítja, hogy 1934-ben e szervezetek 10 millió frank támogatásban részesültek. A vezérkarba tartoztak a fasiszta szervezeteket a parlamentben képviselő politikusok, mint Jean Goy, Marquet, Jean Ibarngaray, Déat és mindezek között egyre jobban összekapcsolódik a mozgalommal Laval. De la Rocque ezredes személyes kapcsolatai Pétainnel a fasiszta mozgalom „díszelnöke”-vé avatják a nacionalista körökben nem kis tekintélyt élvező verduni „hőst”. Hasonlóképpen nagy népszerűségnek örvendett fasiszta körökben Párizs rendőrfőnöke, Chiappe, akinek szélsőjobboldali kapcsolatai közismertek voltak és álláspontja is, hogy a jobboldal ellen nem hajlandó felhasználni a rendőrséget.

A fasiszta szervezetek e kiterjedt apparátusa megdolgozott tömegeivel csak az alkalmas pillanatra várt, amikor meghirdeti a programjában központi helyet elfoglaló direkt akciót és hatalmába keríti az államapparátust. Ekkorra a fasizmus már fenyegető erővé vált. A rendőri jelentés szerint a fasiszta szervezetek taglétszáma kitett $\frac{1}{2}$ milliót, ebből kb. 7–8000 aktivista féltucat tömegszervezetben képviselte az összekötő és vezető erőt. A fasiszta sajtó már 1934 elején előkészítette a talajt. A fő jelszó a parlament feloszlatása és a jelzett ötagú direktórium hatalomrajuttatása volt, propagandaeszközüül a Stavisky-ügy és Chiappe, a közkedvelt rendőrfőnök elmozdítása szolgált. A finánc-tőke hivatalos és félhivatalis lapja éppenúgy, mint a fasiszta sajtó a parlamentarizmus likvidálását és a kormány megdöntését követelte. Az utcán a J. P. és a Camélots du Roi terrorlegényei garázdálkodtak; így akarván ellensúlyozni a munkástömegek hatalmas januári tüntetését. A kormányt lényegében két oldalról fenyegették, de a fasiszta erők indultak nyílt támadásra február 6-án. A fasiszta ligák vezetésével, az előző napon a Croix de Feu által kibocsátott felhívás alapján a ligák és a tömegszervezetek felvonultak a parlament elé, és a kormány lemondását követelték. Ezalatt a parlamentben a bizalmi

¹¹ A monopoltőke és a jobboldal kapcsolatáról: *Augustin Hamon*: Les Maitres de la France. I—III. Paris. 1936—38.

szavazáson Daladier kormánya 343 szavazatot kapott 247 ellenében. A rendőrség nem avatkozott be, Daladier pedig Weygand és Lebrun tanácsára hallgatva, óvakodott a hadsereget igénybe venni.¹² Másnap a kormány, a parlamenti többség támogatása ellenére, lemondott, és nyitott utat hagyott a fasiszmus számára. A FKP ellenakciója azonban február 7-én mozgósította a főváros munkástömegeit, hatalmas tüntetés-hullám robbant ki a köztársaság védelmében. A jobboldalnak az a szárnya azonban, amely taktikai szempontból használta fel a fasiszta mozgalmat, átmenetileg győzött, a kormány élére Doumergue, a fináncetöke dédelgetett kedvence került, az egyik államminiszter Tardieu, hadügyminiszter Pétain, a pártokon felül álló „nemzeti hős”, munkaügyi miniszter Marquet, a neoszocialista-fasiszta szárny egyik vezére, gyarmatügyi miniszter Laval, tehát az öttagú direktórium, ha nem is kizárólagosan, de számottevő pozicionális fölényhez jutott, sőt a kormány tagjai lettek olyan exponált szélsőjobboldali politikusok, mint Lamoureux, Louis Marin és Rivollet (a Fédération des anciens combattants főtitkára).

A február 6-i fasiszta tömegakció jelentős jobboldali előretörést eredményezett, a fasiszta vezérekben a végső győzelem közeli időpontjának illúzióját keltette, ugyanakkor éles reakciót váltott ki a munkástömegekből, amelyekre a kommunista párt egyre nagyobb hatást gyakorolt. Február 7-én születtek meg a népfrontmozgalom első csirái¹³, a februári munkástüntetések a két munkáspárt tömegei már közösen, egy zászló alatt vettek részt. Valóban a polgárháború légköre uralkodott Franciaországban és elsősorban a fővárosban. A jobboldal a fasiszta ligákra támaszkodva és sürgetve a kialakuló munkásegység fenyegető veszélyétől¹⁴ végső csapásra készült a baloldal és a polgári demokrácia ellen; Doumergue 1936. augusztus 30-án a minisztertanács elé vitte alkotmánymódosító javaslatát, még júliusban megalakult a titkos ultra-bizottság: Pétain, Laval, Alibert, de Monzie és Marquet vezetésével, célja a diktatúra megszerzése volt.

A polarizáció a politikai életben nagy léptekkel haladt előre, de míg a baloldalon belül az erők koncentrációjának tendenciája érvényesült — ami a kommunisták népfront jelszavainak történelmi realitását igazolta —, addig a jobboldal táborában ellentétek mutatkoztak, elsősorban a külpolitikai koncepció tekintetében. A jobboldal nacionalista jelszavait — a marseillei merénylet után — Laval olasz- és németbarát külpolitikája erősen dezavualta. A Croix de Feu, Laval legfőbb támasza, 1934. november 11-én újra megkísérelte a hatalomátvételt, de az újabb öttagú direktórium lista: Pétain, Laval, Marquet, Doumergue, Weygand azt bizonyította, hogy a jobboldal Tardieu-vezette szárnya nem támogatta ezt az akciót; ami a baloldali erők ellenállása következtében már korántsem bontakozott ki annyira, mint februárban.

A francia fasiszta mozgalom 1934 februárjától kezdve az összeomlásig terjedő időszakban fokozatosan hanyatlott, defenzívába szorult egyes csoportjai egyre nyilvánvalóbban az ötzdik hadoszlop szerepét töltötték be a német, illetve olasz fasiszmus mellett. A fasiszta mozgalmon belül 1934—1940 között világosan megkülönböztethető a Laval—De le Rocque és a Doriot-vezette szárny, a kapcsolatot a kettő között Pétain szimbóluma képviselte. Laval kormányra jutása hivatalos támogatást nyújtott De la Rocque mozgalmanak; az ezredes 1935 júniusában deklarálta, hogy „a hatalomátvitel pillanata közel van, nagyon közel”.¹⁵ Ugyanez év novemberében De la Rocque nyílt levele¹⁶ Lavalhoz tulajdonképpen tájékoztatást jelentett arról, hogy minden előkészület megtörtént a puccsra. A polgárháborús hangulat tovább tartott, 1935. november 16-án Limogesban utcai tüzharcra került sor a Tűzkeresztesek és a munkások között. A fasiszta ligák 1936. január 13-i provokációja¹⁷ azonban ellenkező hatást ért el, a radikálszocialisták Herriot-vezette szárnyának kilépése a kabinetből megbuktatta Lavalt, az új kormány a baloldali nyomására rendeletet hozott a fegyveres fasiszta ligák betiltására. A fasiszta provokáció azonban csak kiváltója volt Laval bukásának, a döntő okot a lavalai külpolitika szolgálta, amely egyre élesebb ellenzést váltott ki nemcsak a centrum, hanem még a jobboldal bizonyos köreiben is. Tetézte mindezt Hitler 1936 márciusi akciója, a Rajnavidék meg-

¹² Daladier kétkulacsosságát Paul-Boncour is dokumentálja. Daladier és Chiappe tárgyalásáról *J. Paul-Boncour*: *Entre deux guerres*. Paris. 1945. 302. l.

¹³ Az 1934. febr. 6-i fasiszta puccs és a Népfront létrejöttének összefüggését tárgyalja *Pierre Villon*: *A propos de l'anniversaire de février 1934: Quelques problèmes de l'unité d'action*, *Cahiers du Communisme* 1958. février, továbbá *Jasques Chambaz*: *Le front populaire pour le pain, la liberté et la paix*. Paris. 1961.

¹⁴ 1934. júl. 15-én a Szocialista Párt (S.F.I.O.) nemzeti gyűlése 3471 szavazattal 336 nem és 67 tartózkodó szavazat ellenében elfogadta a kommunisták által ajánlott akciógétséget. A szocialista párt döntését elsősorban tömegeik hangulata határozta meg, amit a júl. 14-i tárgyalás jegyzőkönyve félreérthetetlenül bizonyít. *J. Chambaz*: *Le pacte d'unité d'action socialiste-communiste de juillet 1934*. Cahiers du communisme 1959. nov.

¹⁵ *A. Simon*: i. m. 94. l.

¹⁶ Uo. 100. l. továbbá *Erdős Irán*: *De la Rocque alezredes levelét megírta... Ujság*, 1935. nov. 24.

¹⁷ *Jacque Bainville*, Maurras párthívének temetése alkalmával a Camelots du roi és más fasiszta csoportok terroristái megtámadták Léon Blumot és súlyosan bántalmazták.

szállása. A német náciizmus agresszív, Franciaország-ellenes lépése döntő lökést adott a Népfront győzelméhez az április-májusi választásokon.

Az első népfront-kormány belügyminisztere hozott ugyan intézkedéseket a fasiszta szervezetek visszaszorítására, de ennek eredménye csak új szervezeti forma lett, miután Salengro¹⁸ feloszlatta a Croix de Feu-t, De le Rocque megalapította a P. S. F.-et (Parti social français), amely Doriot pártja a P. P. F. (Parti populaire français) mellett második legális fasiszta pártként működött. A baloldali erők sikerei, a F. K. P. befolyásának megnövekedése a francia jobboldalt ellentámadásra ösztönözte. A tőkésosztály minden rétegének a tulajdon védelmére való mozgósítása érdekében fordulat következett be a C. G. P. F. vezetésében, Claude G. Gignoux, a szervezett új vezetője 1936 júniusától a tőkésosztály egységének programjával lépett fel, és a matignons-i egyezményért a 200 családot és a korábbi vezetést tette felelőssé, ugyanakkor a tőkésosztály egységes fellépését követelte a népfront-kormány és a munkásosztály ellen. A Népfronton belül a radikálszocialisták és a szocialisták jobboldali szárnya a taktikai jellegűnek tartott átmeneti szövetség fellazítását és felbomlasztását szorgalmazta, a jobboldal pedig újabb támadásra készült De le Rocque pártjának befolyása miatt. A jobboldal jelentős tömegei csatlakoztak pártjához, kb. 100 mandátumra számított a következő választásokon De la Rocque. Ugyanakkor éles harcot folytatott a jobboldal konzervatív szárnya, Tardieu és Flandin ellen; rivalizált Doriot pártjával. Doriot 1937 júliusában a Népfront ellen a jobboldali erők összefogását hirdeti meg, fasiszta vezetéssel, létrehozta a Front de la Liberté, De la Rocque azonban csak névleg csatlakozik. A jobboldal ellentámadása illegális vonalon már 1936-ban, a népfront-kormány hatalomrajutásakor megindul, megalakul a Cagoule, legális fedőszerve a U. C. A. D. (Union des comités d' action défensive) 1936 novemberében Duseigneur tábornok és Pozzo di Borgo herceg vezetésével; a központi irányító szerv, a C. S. A. R. (Comité secret d' action révolutionnaire) illegális vezetője Eugène Deloncle, az Action Française harcosa. A legális és illegális fasiszta szervezkedés 1937-ben az első népfront-kormány lemondása után nyílt támadásba kezd. Az első jelt a clichy-i provokáció adta meg. 1937. március 17-én, ezt követi a Rossellifivérek meggyilkolása, a sajtóban éles antiszemita és kommunistaellenes kirohanások, antiszemita tüntetések Észak-Afrikában, majd 1937 szeptemberében bombamerénylet Párizsban. A belügyminiszter 1937. november 16-i közleménye hírül adja, hogy államellenes szervezkedést lepleztek le a közbiztonsági szervek.

A vizsgálat során napvilágra került a Cagoule szerteágazó tevékenysége¹⁹ és kapcsolatai, amelyek egyrészt az olasz kémszervezetig, továbbá a Schneider és Michelin trösztig terjedtek. A Cagoule teljesen fasiszta mintára szervezett fegyveres terrorszervezet volt, amely katonai puccs útján akarta megdönteni az államhatalmat és négytagú junta (Pétain, Weygand, Chiappe, Doriot) lett volna hivatva bevezetni a fasiszta diktatúrát. Jelszó a „haza megmentése” volt a kommunista veszélytől. A szervezet divíziókra, brigádokra és zászlóaljakra tagozódott, 4 kémelhárítócsoportha volt, vezérkara pontos térképekkel és a hadsereg tisztikarának teljes kartotékrendszerével rendelkezett, el volt készítve a letartóztatandó politikusok és a betiltandó újságok listája, kijelölték a középületeket és párhelyeket, amelyeket a puccs idején azonnal el kellett volna foglalni. A titkos arzenálokban nagy mennyiségű lőszer, gépfegyverek, géppisztolyok, golyósörök, tank- és léghárító ágyúk vártak bevetésre a titkos rádióleadó és vevőközpontok irányításával.

A Cagoule leleplezését a fasiszta táboron belüli viszály előzte meg, amit sajtóhadjárat vezetett be. Laval és De la Rocque a Le Petit Journalban (Laval 9 millió frankot szerzett De la Rocque-nak az újság céljaira) támadta Tardieut és Flandint, mire más

¹⁸ Salengro ellen a Gringoire, Chiappe lapja olyan rágalomhadjáratot indított, hogy a belügyminiszter végül öngyilkos lett.

¹⁹ A cagoulard-ok (csuklyások) összeesküvését, szervezeti felépítését, terrorcselekedeteit és programját részletesen tárgyalja *Fernand Fontenay* kommunista újságíró 1938-ban megjelent könyve: *La cagoule contre la France*. Paris, 1938. — Fontenay ismerteti a Clichy-i ügyet, a Rossellifivérek meggyilkolását a nyomozati jegyzőkönyvek alapján és a Cagoule szervezeti felépítését, vezérkarának névsorát. A C.S.A.R., a Deloncle vezetése alatt álló központi parancsnokság irányította az U.C.A.D.-t, továbbá a A.C.C.-t (pour l'armée, contre le communisme) a hadseregben belüli illegális szervezetet, és a C.R.A.S.-t (Comité de rassemblement antisovietique). Kiderült, hogy az olasz kémszervezet ügynöke Bocealaro, aki az 1928-as titkos magyarországi fegyverszállítást és 1934-ben a jugoszláviai terrorakciókat szervezte, volt az összekötő Mussolini és a Cagoule között. A szervezet vezérkarában Deloncle, Pozzo di Borgo a Tűzkeresztesek De la Rocque előtti vezetője, Duseigneur tábornok volt légügyi vezérkari főnök, Turquet de la Salle francia terrorvezér, a nagytőkés körök emberei: Duge de Bernouville a petroleumtröszt egyik vezető funkcionáriusa, Pierre Proust a gabonairóda alelnöke foglaltak helyet. Félreérthetetlenek voltak a szájak azonban, a nevek Dorlothoz, Pétainhez és Weygand tábornokhoz, Miksa mexikói császár természetes fiához vezettek. A Cagoule „hivatalos” vezetőit elítélték ugyan, de rövid idő után kiengedték őket. Deloncle 1939. nov.-ben szabadult hasonlóképpen Méténier, Rouvier és Faurent, a Rossellifivérek gyilkosai. *G. Villard*: *Le drôle de guerre et la trahison de Vichy*. Paris, 1960. 52. l.

jobboldali lapok, a *Le Matin*, *Le Jour*, *Le Journal* megvádolták az ezredest, hogy titkos segílyt kap a külügytől. A támadást Pozzo di Borgo vezette. A sajtóper kapcsán Tardieu vallomásaiban megerősítette ezt a vádat. Néhány nap múlva az ezredek egyik embere egy dossziét adott át Chaumemps államminiszterének. A dossziében a Cagoule-ra vonatkozó leleplező adatok voltak, ez indította meg a szervezet felgöngyölítését. A Cagoule és Laval — De la Rocque közötti ellentét azonban nem kizárólag személyi jellegű volt, a Cagoule irányítóinak többsége elsősorban az olasz fasiszmus példáját kívánta követni (kivéve Doriot, aki a németektől is kapott pénzt), míg Laval és köre inkább a német fasiszmus felé orientálódott.

A Cagoule leleplezése csapást jelentett a francia fasiszmusra, de a mozgalom hanyatlásának oka nagymértékben mégis a nemzetközi politikában keresendő. A hitleri agresszió fokozódása lehetetlenné tette Franciaországban a nyíltan németbarát politika hirdetését, a fasiszták legfeljebb a pacifista eszmék mellett törhettek lándzsát és a jobboldal illetve centrum kommunistaelenes akcióit támogatták. A Népfront bukása egyben a fasiszta mozgalom végét is jelentette, mert azok a monopoltőkés körök, amelyek taktikai okokból támogatták a fasiszta mozgalmat, megelégedtek a Népfront széthullásával és ismét kipróbált politikusaikat, a radikál-szocialisták jobbszárnyát helyezték előtérbe. A fasiszták a második világháború előtti években hirdették meg „Inkább Hitler, mint a Népfront” jelszavát, ami nagymértékben hozzájárult a defetizmus elterjedéséhez. Ezt az összeomlás után de Monzie nyíltan ki is mondta, amikor összehasonlítva 1871-et és 1940-et, ezt írta: „Ezúttal a kommün elhalasztva, sőt elkerülve. Ez már olyan haszon, ami kárpótol néhány hónap bizonytalanságért.”²⁰ A furcsa háború időszakában más hasadás támadt a francia fasiszták táborában, a nacionalista elvek elsőbbségét valló elemek leváltak a mozgalomról, az összeomlás után pedig többfelé szóródtak szét. Laval, Doriot, Déat és más bandavezérek a megszállt területen a német fasiszmus nyílt kiszolgálóivá lettek, Pétain és közvetlen köre Vichy kollaboráns államát vezette a francia monopoltőke égisze alatt. Őt támogatta Maurras és az *Action Française*, így Deloncle, aki politikai pártot, a *M. S. R.-t* (*Mouvement social révolutionnaire*) hozott létre,²¹ s a cagoulard-ok egy részét tömörítette. Vichy fasisztái sem maradtak egységesek, mert Deloncle Vichy megszállása után szembefordult a németekkel, akik 1943-ban kivégezték. Sőt a cagoulard-ok egy csoportja de Gaullet követte; így Passy, a Cagoule hajdani tagja, aki a tábornok hírszerző irodájának a főnöke volt a háború alatt.

*

E rövid áttekintés vázolta a két világháború közötti francia fasiszta mozgalom szervezeti formáit és a politikai életben játszott szerepét, de a teljesebb történeti képhez szorosán hozzátartozik a mozgalom ideológiája, amelynek, akárcsak a mozgalomnak, az általános fasiszta irányvonalon túl megvoltak a maga nemzeti sajátosságai. Ennek megértéséhez röviden ki kell térni a francia fasiszmus hazai ideológiai gyökereire.

A fasiszmus ideológiája adott történelmi periódusban a burzsoázia, illetve a burzsoázia bizonyos csoportjainak az ideológiája, ezért gyökereit a francia burzsoázia ideológiai fejlődésében kell keresni.

A francia forradalom győztes burzsoáziájának haladó eszméi a liberalizmus és nacionalizmus szintézisében jelentkeztek, az ellenforradalom ezzel a tradicionalista politikai gondolkodást szegezte szembe; ennek fontos alkotóeleme volt a royalizmus és a vallás. Bár a XIX. század első felében a francia burzsoázia politikai szereplésében a retrográd tendencia érvényesül általában, alsóbb rétegei és ennek eszmei kifejezői — a nagy forradalom örökösöként — még progresszív eszmeekört is képviselnek. Pregnáns képviselője e politikai gondolkodásnak Michelet, akinek nacionalizmusában még benne foglaltott a szabadság, az a szabadság, amely a forradalom szülötte. Nacionalizmusának mottója: „Európa számára — jegyezzétek meg — Franciaország örökre egy megbocsáthatatlan fogalmat fog jelenteni, azt, ami Franciaország igazi örök értelme, a forradalmat.” Amilyen mértékben tolódik egyre jobbra a francia burzsoázia gazdasági-társadalmi pozícióját illetően, úgy követi azt politikai gondolkodása, ha nem is egyforma ütemben és egysíkián. A szocializmus eszméinek támadására a francia burzsoázia a pozitívizmussal válaszol: az ipari forradalom végeles győzelme révén a tudomány bevonul a politikai gondolkodásba, és hosszú évtizedekre megadja a francia burzsoázia tudatformájának alaptónusát. A pozitívizmusból nő ki ugyanúgy Taine és Renan konzervatív neotradicionalizmusa, mint Littré demokratikus pozitívizmusa, ez utóbbi termeli ki a Harmadik

²⁰ De Monzie : *Ci-devant*. Paris, 1941. 37. l.

²¹ Robert Aron : *Histoire de Vichy*. Paris, 1954 (169—170. l.).

Köztársaság többségi burzsoá tudatformáját, a radikalizmust. A pozitívizmus konzervatív eszmeköréből formálódik a jobboldali burzsoá ellenzék, amelynek legpregnansabb képviselője Charles Maurras (1868–1952),²² a francia fasizmus egyik legjelentősebb szellemi forrása és képviselője.

A szellemi „családfa” e vázlatos bemutatása elengedhetetlen a francia fasizmus egy oly sajátosságának megértéséhez, ami megkülönbözteti a német és olasz fasizmus ideológiájától, s ez Maurras világnézetének egyik pillére: a racionalizmus. A XVIII. századi felvilágosodás és a forradalom oly mélyreható szellemi átalakulást vitt végbe a francia burzsoázia tudatában, hogy a legretrográdabb eszmék képviselői sem tudták magukat kivonni e szellemi örökség alól.

A comte-i pozitívizmus kereteiben szintetizálódott Maurras világnézete, amelynek alkotóelemeit Maistre és Bonald ancien régime iránti csodálata, Sainte Beuve organikus empirizmusa, Proudhon és Le Tour Du Pin korporatizmusa, Dumont antiszemitizmusa, Taine neotradicionalizmusa és Barrès nacionalizmusa képezték. Maurras világnézete zárt egységes egész; koncepciójának lényege, hogy a politika tudomány, amely a biológiára és történelemre épül. A természet tradicionalista felfogása szerint azt vallotta, hogy a természet átmenet a történelemhez (szemben a liberális állásponttal, amely a természettel és történelmet egymástól függetlennek tartotta), ebből következik nála, hogy a társadalom a természet s a történeti szükségszerűség közös terméke, tehát bizonyos törvényszerűségnek van alávetve mozgása, s nála a természeti és történeti törvények azonosak. Ezért a természetes kiválasztódás politikai vetülete a monarchia, nem a konzervatív, isteni jogtól való származtatás, hanem a kontinuitást bizonyító természeti törvény alapján. Maurras nemcsak a monarchiát tartja öröklődő jellegűnek, hanem az egyének foglalkozását is, mindenki kövesse a családi foglalkozást, mert „a társadalmi hullámnázás az emberi munka hozamának csökkenését vonja maga után”. Fontos eleme világnézetének antidemokratizmusa és antiparlamentarizmusa, az egyenlőtlenséget tartja természetes állapotnak, a decentralizáció híve, mert az megóv a bürokráciától és csak a monarchia elég erős, hogy azt kibírja. Maurras monarchiájának osztálybázisa egy szűk réteg: a nemesség és papság, kiegészülve a szellemi ellittel. Maurras, bár a vallást világnézete bázisának tartja, a Bibliát elveti, mert abban az ótestamentumi zsidók forradalmi szelleme él. A katolikus egyház történetében — szerinte — héber figurák vándorolnak, akik ha mártírok is — akárcsak Lucianus leírásában —, csupán a civita vecchia-i lebuajok hősei, s mindössze férgeket és semita teóriákat terjesztenek, s később megzavarják a királyok és a Szentatya harmóniáját. Ezek a zsidók — vallja Maurras — az örök elégedetlenség apostolai. Maurras és hívei így váltak „eretnekké” az egyház előtt: tudományos érvei egyfelől, tömegellenessége és nacionalizmusa másfelől ellenkeztek a Vatikán keresztényszocialista mozgalomával. Ez az ideológiai ellentét egyre mélyült és a francia kereszténydemokrata párt megalakulása után tőrsére került sor. Maurras és mozgalma „indexre” került. Maurras megveti a három R-et, a reformot, forradalmat és a romantikát. Így Chateaubriand és Barrès tradicionalista romantizmusa helyére a klasszikus ideált teszi, a „zsidótlanított” görög-római ideált, amelyben a hellenizmus a szépet, Róma a hierarchiát és az imperializmust jelenti. A romantikában látta a XIX. századi Franciaország minden nyomorúságának okát, mert a romantika az individuális, antiszociális és liberális elvek irodalmi vetülete. Maurras az individualizmus ellensége, és ez szolgált egyik kiindulópontul a radikális ideológia elleni harcban. Bár Léon Bourgeois megpróbált valamiféle szintézist létrehozni a radikalizmus ideológiájában az individualizmus és kollektívizmus között, ez azonban hatástalan maradt.²³

Ez az antiliberalis és antiszemita royalista nacionalizmus, amelyben antikapitalista és kollektív elemek is helyet foglaltak, az Action Française-ben és Maurras munkáiban jutott kifejezésre. Zárt világnézete, amelynek ellenzéki tónusa végig megmaradt, csábító erőt jelentett elsősorban az ifjúság és azok számára, akik szívösen fogadták a kész tételeket problémáik megoldásához és nem igényelték a megismerés bonyolult és göröngyös folyamatát. Amilyen mértékben került csödbe a Harmadik Köztársaság uralkodó osztályának politikai gondolkodása, olyan ütemben hatottak Maurras nézetei, tekintettel írásainak komoly esztétikai értékére, elsősorban intellektuális körökre. Maurras hatása döntő volt a francia fasizmus ideológiai fejlődésére, intellektuális szenedélye, stílusának magas irodalmi színvonala széles körű publicitást és az Action Française politikai súlyánál

²² Maurras világnézetének kialakulására *Albert Thibaudet*: Les idées de Charles Maurras, Paris, 1920; *Henri Massis*: Maurras et notre temps, Paris—Genève, 1951, szociológiájára: *Edward Tannenbaum*: The social Lought of the Action Française. International Review of Social History, 1960. 1. Legjelentősebb munkái: Romantisme et. Revolution, Paris, 1925; Enquête sur la Monarchie, Versailles, 1929. Mes idées politiques, Paris, 1937.

²³ *Leon Bourgeois*: Essai d'une philosophie de la solidarité, Paris, 1902. Ebben a szolidaritás elvét hirdeti meg, amelyet az ész törvényei határoznak meg.

sokkal nagyobb szellemi befolyást biztosítottak számára. Ez komoly előnyt, de bizonyos hátrányt is jelentett a fasizmus elveit hirdető generációnak. Előnyt annyiban, hogy tartalmilag és formailag egyaránt, színvonalasabb eszmei örökséggel rendelkezett, mint más országok azonos elvek iránt rajongó nemzedéke, ugyanakkor Maurras tekintélye akadályt is jelentett bizonyos korlátok ledöntése szempontjából. Maurras a parlamentarizmus ellensége, de abszolút monarchiát hirdet modern változatban, s még a bonapartizmust is elveti, nemhogy a fasiszta diktátort.²⁴ Nacionalizmusa idegengyűlölő ugyan, de mottója: „Franciaország a franciáké” — szembekeverül a fasizmus „internacionalista” tendenciájával (különösen, miután az internacionalizmus egyre határozottabban a német fasizmus vezetészerepét jelentette). Maurras tradicionalizmusában megtalálható a mítosz, de az antik kor racionális és nem a középkor irracionális mítosza. A fasizmus az állam irányító szerepét valósítja meg a korporációban, Maurras koncepciójában a korporatív elv az egyensúly eszköze. Híve a faji gondolatnak, de antik, mediterrán perspektívában, nacionalizmusba germánellenes.

A francia fasizmus elméletének középpontjában — mint a hatalomátvétel előtt minden fasiszta programban — az államhatalom elleni direkt akció állott. Ennek végrehajtásához az érveket, az ideológiát a Maurras eszméin nevelkedett nemzedék különböző intellektuel csoportjai fogalmazták meg. Így Brasillach a tanítóképzősök, Alphonse de Chateaubriand a vidéki nemesek, Bonnard az irodalmi szalonok, Rebatet a szellemi lumpen elemek, Drieu La Rochelle a „fiatal” veteránok körének nézetét tolmácsolták. Mindehhez járult a nagylétszámú jobboldali, fél- és nyíltan fasiszta sajtó, amely példányszám és publicitás tekintetében sokkal számottevőbbnek bizonyult a baloldalnál, annál is inkább, mert sokkal jelentősebb anyagi forrásokkal rendelkezett. A nézetek hirdetői — többségükben újságírók — hangoztatták, hogy a francia fasizmus gyökerei túlmutatnak a múltba a Marcia su Román és a müncheni puccsban, a boulangizmusból erednek a Dreyfus-ügy időszakából. Ezek az ideológusok többségükben nem tulajdonítottak jelentőséget az olasz és német fasizmus külsőségeinek, mindvégig hangsúlyozták a mozgalom intellektuális jellegét, a fasizmust nem politikai vagy gazdasági doktrínának, hanem szellemi áramlatnak tüntették fel, amelynek lényege a liberális parlamentarizmus megtagadása, egy hierarchikus társadalom megteremtése autokrata állam révén, amely állam nemzeti és szociális jellegű.

A francia fasizmus ideológiájának egyik ismérve, hogy jelentős mértékben fellelhető benne anarchista elemek is, ami irodalmi eredetű és az irodalomnak a francia szellemi életre gyakorolt többévszázados állandó hatásával magyarázható. A fasiszta ideológia hirdetői között szép számmal akadtak írók, mint Drieu La Rochelle,²⁵ Brasillach, Rebatet, Céline, közel állott hozzájuk Giono. Magukat forradalmárnak tartották, mert szemben álltak a polgári demokráciával, nemzeti forradalomról ábrándoztak, forradalmi tetről, ami Rebatet szerint nem jelentett mást, „mint toborozni 200 000 erős fickót, munkanélkülit, kommunistát, izmos csirkefogót, ezeket egyenruhába bújtatni és agyonütni néhány ezer zsidót”.²⁶ Hasonlóan vélekedik Drieu hőse, Gilles is,²⁷ aki 1934. február 6-án csak egyet akar: „cselekedni, nem fontos, hogy mit”. Ez a teljes nihilizmus jellemzi Célinet is, aki balról — anarchista eszméktől buzdítatva — jutott el a fasizmushoz. A minden megtagadása a jobboldal konzervatív szárnya ellen is irányult, így az „épater le bourgeois” — ellenkező előjelű értelemben vett jelszavával — egyes fasiszta csoportok májusban megkoszorúzták a kommün mártírjait és vörös nyakkendővel vonultak fel Jeanne d'Arc nemzeti ünnepén. Mindezt a nemzeti forradalom nevében, amely — szerintük — egyformán tagadta a polgári jobb- és baloldalt. Antiparlamentáris kirohanásaik mögött a munkástömegek megnyerésének igénye rejtőzött; jelszavaik azonban nem találtak visszhangra azok körében.

Ideológiájuk másik alkotóeleme a fizikai erő hirdetése volt, és bizonyos fajta romantika, a kaland, a nagy vállalkozások romantikája. Az újtípusú emberről írtak, — hasonlóan Nietzsche felsőbbrendű emberéhez, de itt is a francia nacionalizmus jegyében formálták ki ideáljukat, akinek szellemi arculata a kartézianus hős, a XVIII. századi enciklopédista és a jakobinus hazafi együttes inkarnációja,²⁸ egyéniségét és cselekedeteit

²⁴ Maurras a legitim diktátor híve, mert: „A választott diktátor a plutokrácia embere, mint Theodore Roosevelt, vagy a közvéleményé, mint Napoleon. Az egyetlen diktátor Franciaországban a király lehet!” idézi *Tannenbaum*: i. m.

²⁵ *Drieu La Rochelle*: Gilles N.R.F. 1942 életrajzregénye, amely a fasiszta mozgalom helyét megtaláló intellektuel ábrázolásával egyik irodalmi megfogalmazása a francia fasizmus kibontakozásának. Ugyancsak a fasizmus érzésvilágát tükrözi *Robert Brasillach*: *Les sept couleurs*. Paris, 1939 c. regénye. *Lucien Rebatet*: *Les Décombres N.R.T.* 1942 c. memoárja, a legpregnansabban a *Je Suis Partout* c. hetilap és az *Emancipation National* (Doriot sajtóorgánuma) fejezik ki a fasiszta intellektuellek eszmévilágát a harmincas évek második felében.

²⁶ *Rebatet*: *Les Décombres*. 32. l.

²⁷ *Drieu La Rochelle*: Gilles. 418. l.

²⁸ *R. Brasillach*: *Notre avant-guerre*. Paris, 1941. 235. l.

pedig a keresztes lovag, a 100 éves háború zsoldosa, a vallásháborúk katonája, a konkviztádor, a puritán pionir, a jakobinus önkéntes és napoleoni gárdista vonásai határozzák meg.²⁹ E rendkívüli erőfeszítésre azért van szükség, mert csak így lehet győzelemre vinni a fasizmust a szocializmus és nacionalizmus ellenében, mint ahogy azok legyőzték a kapitalizmust és liberalizmust;³⁰ a futuristák és nitzscheianusok így tudják megemmi-síteni a marxi szocializmus elvont tételeit. A fasizmus ugyanis számukra a XX. század forradalma, amely megdönti a fennálló társadalmi rendet. Ez az a pont, ahol a francia fasizmus saját ideológiáján belül ellentmondásba került. A fasizmus „nemzetközi forradalma” ugyanis elveti a hagyományos nacionalizmus minden formáját; a konfliktus akkor válik végleg kibékíthetetlenné, amikor a hitleri agresszió Franciaország nemzeti létét fenyegette. A német fasizmus erősödése megosztotta és nagymértékben gyengítette a francia fasizmus erőt. A fasiszta sajtó nyíltan hirdette ugyan, hogy „csak egy módja van jelenben a hazaszeretnek s ez: gyűlölni a mai Franciaországot — írta a *Combat* —, és ezért meg kell teremteni egy nemzetellenes nacionalizmust”.³¹ A végső cél érdekében igényli mindezt, mert a fasizmus jelenti a kiutat a kapitalizmus és kommunizmus szákutcájából. E gondolatok több változatban és árnyalatban kísérelték megfogalmazni a fasizmus patriotizmusát, Rebatet a francia–német közeledést hirdette a szláv bolszevizmus ellen, Drieu szerint az európai országok megtanulták a franciáktól a nacionalizmust és a demokráciát és ellene fordították, most a feladat megtanulni ezektől a fasizmust és visszafordítani ellenük.

A francia fasizmus ideológiájának radikális elemei közül csak az antiparlamentarizmus talált visszhangra bizonyos rétegekben, mert anarchizmusa, nacionalista-ellenessége belső ellentmondásoktól volt terhes — ez utóbbiak már továbbmentek a maurrasi nézeteken, ugyanakkor azonban nagyon gyéren található meg eszmevilágukban Maurras koncepciójának szociális iránya, ami kétségtelenül a francia jobboldali politikai gondolkodás hanyatló görbéjére mutat. Nem véletlen, hogy e csoportok ideológusai csupán epigonok, méghozzá egy összességében retrográd — bár színvonalas — ideológus epigonjai. Ez meghatározta nézeteik hatókörét, a mozgalom ideológiai jellegét is.

*

E vázlatos áttekintés körvonalazta a francia fasizmus sajátosságait és szerepét a két világháború közötti időszakban. Ha a francia fasizmust összehasonlítjuk az olasszal vagy a némettel, szembeötlik viszonylagos gyengesége, késői megjelenése, egymással versengő csoportokban való megoszlása, meglehetősen korlátozott tömegbázisa, ideológiájának ellentmondásossága, a mozgalom intellektuális jellege. A mozgalom politikai történetét tekintve — eltérően az olasz és német mozgalomtól, amelyeket a hagyományos polgári pártokkal való szakítás jellemezett —, a fasiszta csoportok Franciaországban többségükben a jobboldali pártokra és a katolikus egyházra támaszkodtak.

Ha ez eltérések, különbözőségek okát vizsgáljuk, olyan jelenségekre kell rámutatni, amelyekre a francia társadalom belső erőviszonyai, a francia társadalmi fejlődés — beleértve jelentős mértékben a társadalmi tudat fejlődését is — adnak magyarázatot.

A fasizmus — mint ismeretes — a nagyburzsoázia gyengeségének a jele, akkor folyamodik hozzá, amikor a hagyományos módszerekkel már nem tud kormányozni. Franciaországban a nagyburzsoázia a válság első éveiben — mint a versaillesi rendszer legfőbb haszonélvezője — még nem volt olyan gyenge, hogy a fasizmushoz fordult volna. A tömegek helyzete sem romlott olyan mértékben, mint Olasz- vagy Németországban, a középrétegek nem pauperizálódtak annyira, de még a munkásosztály sem. A francia imperializmus uzsorás jellege a tőkeexport következtében lehetővé tette a kiskereskedelem és kisipar virágzását. A francia nagyburzsoázia bízott politikai rutinjában, amelyet éppen a polgári demokrácia porondján szerzett, nem látta biztos sikernek egy esetleges fasiszta kaland kísérletét, félt a polgári baloldal balratolódásától az adott esetben. Amikor pedig — a válság franciaországi kirobbanása után — hajlott a fasiszta tendenciák erősítésére, részben taktikai, részben stratégiai okból, szembetalálta magát egy olyan erővel, amelynek megjelenése hasonlóképpen a francia társadalmi fejlődés produktuma.

Ez az erő tudati természetű, amely elegendő anyagi erővé vált, hogy gátat vessen a fasizmus győzelmének. A francia haladó polgári gondolat ereje volt ez, amelyben még volt annyi progresszió, hogy a válaszütnál a munkásosztály szövetségét választotta. Igaz ugyan, hogy a radikális politikusok többségükben hűtlenek lettek a francia polgári

²⁹ Drieu *La Rochelle* : Notes pour comprendre le siècle. Paris, 1941. 160. l.

³⁰ Drieu : l. m. 161. l.

³¹ T. Maulnier : Il faut refaire un nationalisme contre la nation, *Combat*, 1937. Ápr.

radikalizmus hagyományaihoz, de tömegeik nem. A radikalizmus általános elvei: hűség a forradalom örökségéhez, hűség a polgári racionalizmus haladó hagyományaihoz, Voltaire, Diderot, Condorcet és Constant nézeteihez, időállóan bizonyultak a középrétegek nagyobb tömegei tudatában ahhoz, hogy elutasítsák a fasiszmus ideológiáját, annak francia változatát. A fasiszmus elé a gátat a francia munkássztyál állította, de ahhoz, hogy ez a gát ellen is álljon, önmagában a munkássztyál kevés lett volna. Tisztában voltak ezzel a francia fasiszmus képviselői is és megkísérelték megfogalmazni intellektuális, eszmetörténeti összefüggésben saját szellemi genealógiájukat. Zászlójukon azonban a francia szellemet de Maistre, Sorel, Barrès, Maurras, Péguy, Bernanos²² képviselték (és ebben is volt hamisítás, ha az utóbbi kettőt analizáljuk), a másik oldalon azonban az igazi, a haladó francia szellem, Montaigne, Voltaire, Diderot, Rousseau és Anatole France eszmevilága sorakoztatta fel a francia intellektuellek és a középrétegek többségét a szocializmusért harcoló munkássztyál oldalán. Találón utalt Paul-Boncour arra, hogy a Népfront győzelme után a jobboldal a vereséért a kommunistákat okolta, de utóvédharcaiban mégis azt énekelte:

„A földre estem, orrom a szennyben
Voltaire a bűnös, Rousseau a bűnös.”²³

Irodalom

A francia fasiszmus francia történeti irodalma, mint a bevezető utalt erre, meglehetősen körülhatárolt. Attékinésemben a jegyzetben megadott források közül elsősorban Jacques Chambaznak a francia Népfrontról és Claude Villardnak az 1934 előtti francia fasiszta mozgalomról írt tanulmányaira támaszkodtam. Mindkét tanulmány kommunista szerző munkája, és főleg a mozgalom szervezeti problémáival foglalkozik, de utal a francia fasiszmus társadalmi funkciójára is. Az 1934 utáni francia fasiszta mozgalomról inkább riportszerű feldolgozás Fontenay munkája, a francia fináncetöke szerepét Henry Ehrmann haladó szellemű, jelentős tényanyagot tartalmazó monográfiája világítja meg. A francia belpolitika történetére megbízható forrás Maxime Mourin munkája. A francia fasiszmus vezetőinek jellemzéséhez a háborús bűnösök peranyagú szolgáltatót adalékot, így Le Procès de Charles Maurras, Paris. 1946; Les procès de collaboration. Paris. 1948; Le procès Laval. Paris. 1946; az erre vonatkozó feldolgozások közül *Jean Queral*: Première page, cinquième colonne. Paris. 1945. *Louis Noguere*: Le veritable procès du Maréchal Pétain. Paris. 1955; *Claude Varenne*: Le destin de Marcel Deat. Paris. 1948.

A folyóiratcikkek közül figyelemre méltó a francia polgári baloldal politikai gyengeségét tartalmazó elemző írás Eugen Weber cikke; Maurras szociológiáját Edward Tannenbaum dolgozata ismerteti és kommentálja haladó felfogásban. A francia fasiszmus ideológiájával Raoul Girardet, a francia ultrák teoretikusa foglalkozott „Note sur l'esprit d'un fascisme français (1934—39) című esszé formájában megírt tanulmányában, a Revue Française de Science Politique 1955. 3. számában. Girardet megkísérlte egyrészt bagatellizálni a francia fasiszmus hatókörét a jelzett időszakban, ugyancsak következtetéseivel reménykeltően néz a jövőbe a fasiszmus franciaországi funkcióját illetően. Tanulmányának utalásai egyrészt útmutatást adnak a fasiszta ideológia francia képviselőinek gondolati anyagához, másrészt megvilágítják a folytonosságot a háború előtti és utáni francia fasiszta eszmeáramlat között. A haladó francia polgári gondolat szerepét illetően nagy haszonnal forgattam *Henri Michel*: Les courants de pensée de la résistance. Paris. 1962 c. monográfiáját, amit a szerző szíves figyelmé folytán a könyv megjelenése után közvetlenül kézhez kaptam.

A francia politikai gondolkodás történetének elemzéséhez a következő munkákat használtam általános vonatkozásban: *Walter Theimer*: Geschichte der politischen Ideen. Bern—München. 1952 és *Jean Touchard*: Histoire des idées politiques. t. II. Paris. 1959. A XIX. századra általában *Georges Duveau*: Histoire du peuple français. t. IV. Paris. 1953. A republikánus politikai gondolkodásra, különösen Littré és Leon Bourgeois felfogásáról: *John A. Scott*: Republican ideas and the liberal tradition in France (1870—1914). New York. 1951; *Claude Nicolet*: Le radicalisme. Paris. 1957; a XX. századhoz: Duveau jelzett munkája, továbbá *Alfred Weber* és *Denis Huysman*: Tableau de la philosophie contemporaine. Fischbacher. 1957 adott tájékoztatást.

²² *Drieu*: i. m. 173. l.

²³ Eredetiben így hangzik:

„Je suis tombé par terre
Le nez dans le ruisseau
C'est la faute à Voltaire
C'est la faute à Rousseau”.